

Vár a várban

Szatlóczi Gábor: Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén I. A várak népe. Missiles, Szeged, 2016. 241 oldal

A magyar történetírásban számos olyan momentum létezik a múlt egyes eseményeivel kapcsolatban, amelyek nagyon erősen élnek mind a közgondolkodásban, mind pedig a szűken vett történeész szakmán belül. Éppen ezért ezeknek a berögződéseknek a kigyomlálására vagy megváltoztatására tett kísérletek embert próbáló feladatot jelentenek, amelyek nem kevés fáradtsággal és – nem utolsósorban – bátorsággal járnak. Dicséretes dolog tehát, ha valaki mindezek tudatában a történelemnek egy „közismert” kérdését próbálja újragondolni, majd szisztematikus kutatás keretében össze is gyűjti a vonatkozó elsődleges forrásokat, és mindezt könyv formájában a nyilvánosság elé tárja.

Szatlóczi Gábor is hasonlóra vállalkozott. Kismonográfiájában kísérletet tesz arra, hogy a 16. századi várakra, illetve azok szervezetére vonatkozó ismereteinket az alaptól kezdve újraértelmezze. Szerinte az alapvető probléma abban áll, hogy az elmúlt időszak szakirodalmi nem kezelte megfelelően a várhoz, illetve annak személyzetéhez kapcsolódó fogalmakat és megnevezéseket (például a várkapitányi tisztség mibenlétét), így a félreértések, összemosódások szinte adták magukat, és az idő előre haladtával mindinkább beivódtak a tudományos életbe. A szerző könyvét ugyan egy három éve zajló kutatás „melléktermékének” nevezi, azonban alapos elolvasás és értelmezés után világossá válik, hogy jóval többről van szó. A könyv lényegében az 1526 és 1568 közötti viszonylag rövid időszakot öleli fel, azonban a korszakra vonatkozó felvonultatott források mennyisége így is figyelemreméltó. Szatlóczi a meghatározott időkeretekre már-már kínosan ügyel, azonban a 16. század mellett gyakran visszautal középkeri előz-

ményekre, mivel többször megjegyzi, hogy a tárgyalt kérdéskör kialakulása és fogalmi újraértelmezése nagyon fontos a téma megismerése szempontjából. Állításait gazdag okleveles anyag felvonultatásával demonstrálja. Az 1568-as időhatárt a szerző nem lépi át, ám véleményem szerint a kutatási eredmények értékét csak növelték volna az egyes fejezetek végén a következő századra tett kitekintések, amelyek igazolták volna a vázolt rendszer továbbélését, amit maga a szerző is megemlít. (7. old.) Azonban a könyv olvasása után világosan kiderül, hogy a jelen munkát egyáltalán nem lezárt kutatásnak, hanem épp ellenkezőleg, egy hosszú távú kutatás kiindulópontjának kell tekinteni. Ezt sejteti az alcím és a szerző kijelentése, miszerint a jelenlegi kötet a várnépekkel foglalkozik, a majdani második könyv pedig a mezei hadak kérdését fogja boncolgatni.

A szerző bevezetőjében rövid és vázlatos áttekintést ad a várkutatás szempontjából mind a mai napig meghatározó munkákról, majd ismételt utalásokat tesz a fogalmi keveredés problémájára. Külön alfejezetet szentel az általa feldolgozott forrásoknak. A családi levéltárak hatalmas mennyiségű magyar és latin nyelvű levelezései mellett más, főképp a Magyar Kamara Archivumának különféle állagait vizsgálta kellő alaposággal. A szűken vett témára vonatkozóan valóban ezek a forráscsoportok kecsegtetnek a legtöbb eredménnyel, azonban a téma katonai jellegéből adódóan talán érdemes lett volna a bécsi hadvezetés szemszögéből is megvizsgálni a problémát. Az 1556-ban magalakult Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) feladatai közé tartoztak többek közt az erődítési munkálatok, a haderő felszerelése, a hadi készletek felhalmozása, a háborús stratégia stb. Csakhogy mindezen feladatok kifejezetten a palánkokhoz és azok katonaságához kapcsolódtak, amely viszont már az említett második kötet témáját hivatott képezni. Ennek tudatában valamelyest érthető, hogy Szat-

lóczki miért nem foglalkozott a mezei hadak tárgykörével, azonban a bécsi katonai anyag összevetése a magyar forrásokkal – az így sem elhanyagolható eredmények mellett – további következtetések levonására adhatott volna lehetőséget.

Erre a „mulasztásra” is megvan azonban a magyarázat. A bevezető utolsó fejezetében a szerző bemutatja, hogyan is építette fel a könyv szerkezetét. Itt vázolja fel azt az elképzelést, amely véleményem szerint a könyv legnagyobb értékét jelenti. Történetesen azt a módszert, amelyet mindmáig csak nagyon kevesen használtak. Szatlóczki ugyanis nem alkalmazza azt a már-már bevett módszert, hogy a források értelmezésében a mai gondolkodásmódot és logikát követve, a modern fogalmaknak felelteti meg a korabeli források mondanivalóját, amely módszer azután a fogalmi zavarokhoz vezet, hanem éppen ellenkezőleg, az impozáns méretű forrásanyagot felhasználva a korabeli emberek látásmódján keresztül, leveleik által mutatja be, hogy mit is értettek a 'vár', 'kastély' vagy éppen a 'palánk' alatt, kik parancsnokoltak, ki kinek volt alárendelve, valamint maguk az elnevezések mit is jelentettek pontosan.

Az első nagy fejezetben a vár, a kastély és a palánk kérdése kerül elemzésre. A számos példával illusztrált fogalmi különbségtétel és az építészeti sajátosságok kiemelése mellett Szatlóczki megállapítja, hogy a korban vár alatt csak a várat, a kastélyt és a megerődített kolostorokat értették, míg a palánk, erősség és város fogalmakat várak szélesebb jelentéstartalmán belül értelmezték. (29. old.) Gyakorlatilag minden katonai funkciójú védett objektumra várként tekintettek. A kastély fogalmát is tisztázza. Mint minden erősségtípus, ez is a kastélyt megnevező személy értékítéletén múlt, azonban a mérete, építészeti megjelenése, védelmi képessége és erődítettsége alapvetően megkülönböztette a kastély módra épült épületeket. (38. old.) A palánkokról szóló rész különösen érdekes. A szerző hosszú oldalakon keresztül, gazdagon adatolva mutatja be a palánkok eredetét, kialakulásuk folyamatát, valamint a palán-

kokban szolgáló lovas és gyalogos katonaság parancsnokaiként működő hadnagyok tisztességét. Szatlóczki szerint ugyanis a palánképítés oka elsősorban nem a vár védelmi funkciójának a növelése volt, hanem a hosszabb ideig fegyverben tartott mezei hadak védett szálláshelyeül szolgált. Így feladata nem a vár és a vártartomány védelme volt, hanem a vár körül elterülő vidék oltalma a török betörések ellen. Vagyis alapvetően kétféle erősségtípus terjedt el a Magyar Királyság területén. Az egyik a vár volt, amelyhez védelmi képességeik és méretük szerint várak és kastélyok tartoztak, a másik pedig a mezei hadak számára épített palánkok. A két erősségtípus között a funkció kívül a szervezeti felépítés jelentette az alapvető különbséget.

A következő fejezet a szervezeti felépítéssel, a várak népével foglalkozik. Tisztázza, hogy a várnépek alapvetően gazdasági és katonai funkcióval rendelkeztek. Szatlóczki igazolja, hogy a 19. századtól kezdve folyamatosan félreértelmezték a 'porkoláb' szót, és mintegy börtönőrként, a rabok őrzőjeként tekintettek rá, a várak élén pedig a várnagyot nevezték meg mint a várnép vezetőjét. A kiterjedt forrásanyag segítségével azonban egyértelműen cáfolja ezt a téveszmét, rámutatva, hogy a 16. századi magyar nyelvű forrásokban várak élén álló katonai vezetőként mindig a porkolábot nevezik meg, míg a 'várnagy' kifejezés elő sem fordul. A forrásokban szereplő 'hadnagy' fogalom a mezei had parancsnokát takarta. Azoknál a váraknál, ahol mezei had is állomásozott a várak körül, vagy esetleg a várak mellett épült palánkokban, ott jól elkülönülő kettős struktúra jött létre. A kétféle erősségtípusban tehát két külön katonai szervezet alakult ki saját parancsnokkal, eltérő szolgálati rendszerrel, fizetéssel, feladatokkal és jogokkal. Innen ered a könyv címe is: vár a várban. Ezt a felismerést a szerző számos példával meggyőzően igazolja.

Az utolsó részben az eddigiekben is alkalmazott alapossággal, mintegy lexikonszerűen felsorolja mindazokat a tisztségeket, amelyek viselői a vár és a vártartomány életében és vezetésében részt vettek. Pontról pontra veszi

sorra az egyes pozíciókat a rá jellemző lakonikussággal. Azt gondolom azonban, hogy a várnépi katonaság alfejezetnél közölt értékes összeírásoknál a jobb átláthatóság érdekében szerencsésebb lett volna minden adatot táblázatba foglalni, mint ahogyan tette ezt a szerző egy 1561–1562 közti jegyzék esetében is, amely Nádasdy Tamás várainak őrségét írta össze. (92. old.) Ugyanakkor ez az apró szépesség eltorpúl azon elvitathatatlan érdem mellett, amelyet többek közt a prefektus tisztség mibenlétének felismerése és elkülönítése jelent. Az eddigi kutatás minduntalan átsiklott ezen poszt igazi tartalma felett, és a kapitány (*capitaneus* = hadnagy), valamint az udvarbíró feladatainak összeméréséből eredeztette. A kapitány elnevezés a 16. század közepétől kezdve lesz általános a magyar nyelvben, és kezdi kiszorítani a hadnagy szót. A hadnagy (*capitaneus*) tisztség félreértelmezése miatt terjedt el az a nézet, hogy a hadnagy tagja a várnépi szervezetnek, valójában ő a mezei hadak élén állt. Őt és katonáit maga a király fogadta fel, hogy a vár köré épített palánkban táborozva felügyeljék a vidék biztonságát. Azonban a szerző rámutat, hogy a prefektus és a hadnagy lehetett egy személy is. A két külön tisztséget viselhette egy ember, ám a hatáskörök el nem különülése mégsem volt megengedett. Szatlóczi Gábor számos példa kíséretében igazolja, hogy a tényleges tisztséggel járó prefektusi pozíció az 1550-es években válik általánossá a magyar forrásokban mint a birtokok legfőbb vezetője. A tényleges prefektusi tisztség jelentette teljes hatalom azonban csak a birtokos katonai, gazdaságigazgatási és igazságszolgáltatási végrehajtó hatalmára terjedt ki. (117. old.) Az új típusú prefektus felettese volt a porkolábnak, valamint a vártartomány gazdasági ügyeiért felelős udvarbírónak is, ezen felül pedig a birtokos személyének megtestesítője, vagyis az „úr képe”. Ezzel párhuzamosan viszont a korábbi prefektusi tisztség is tovább élt.

A tisztségek újraértelmezésének sorából a vicék, vagyis az alacsonyabb rangú tisztekről írott rész és az ispánok fogalmának megvilágítása is figyelemreméltó. A szerző határozot-

tan állást foglal a nevezett státuszok ügyében, újfent cáfolva a szakirodalom eddigi állításait. Szerinte például a viceporkoláb nem a porkoláb, vagyis a vár katonai parancsnokának általános helyettese volt, hanem a porkoláb adott esetben saját maga helyettesítésére állította ki a gyalogos kapunállók közül, a gyalogos kapunállók parancsnokául, többnyire azonos társadalmi csoportból és megközelítőleg azonos fizetésért. (155. old.) Az ispánok vonatkozásában véleménye szerint a múlt századi szakirodalomban és a középkori archontológiákban olvasható offciálisok önálló tisztségként való értelmezése helytelen. Ugyanis a korábbi kutatás nem ismerte fel azt, hogy az offciálisok alatt az ispánokat kell értenünk, az officialátusok alatt pedig az ispánügyi körzeteket. (174. old.) Emellett pedig nem mellékes az sem, hogy a nagyobb hadjáratok, hatalmaskodások idején összehívott mezei had hadnagyai is az ispánok közül kerültek ki. (176–177. old.)

A könyv végén a szerző tömör összegzésben foglalja össze a korábban leírtakat, majd rövid, de beszédes okmánytárat közöl. Külön kiemelés érdemel a kötet legvégén található alapos és pontos hely- és névmutató.

A könyv elolvasása után hiányként talán megemlíthetjük, hogy Szatlóczi csak a várnépi szervezettel foglalkozik behatóan, az általa bemutatott folyamatok társadalmi és jogi viszonyaira csak néhány helyen utal. Pedig az általa felismert újdonságok lényegesek lehetnek a társadalomtörténet és jogtörténet számára is. A tömör, néha már-már nyers, szókimondó stílus és az említett hiányosságok azonban mégiscsak háttérbe szorulnak, ha a kötet egészét, újszerű látásmódját és eredményeit tartjuk szem előtt. Alapos értelmezés után bátran állíthatjuk, hogy a kötet a 16. századi hadtörténelemről alkotott képünket alapjaiban változtathatja/változtatja meg, így mindenképpen érdemes arra, hogy az eddig sajnálatos módon kevés példányszámban megjelent könyvet minél szélesebb olvasóközönség megismerje.

BARÁTH ZSOLT